

Ekonomie nerovnosti

Ekonomové jsou často obviňováni, že jsou pozadu za probíhajícími změnami. Jejich modely prý příliš často ignorují skutečnost, která probíhá přímo před našima očima, a jsou příliš pohlaceni svými profesionálními zájmy. Jak dále prokážu, současná ekonomie je právem kritizována, ale je třeba ocenit ekonomy, kteří se soustředí na rostoucí nerovnost a kteří identifikovali několik faktorů, jež k ní přispívají, jako jsou:

- globalizace
- vývoj technologií (informačních i komunikačních)
- růst finančních služeb
- změny v platebních standardech
- méně významná role odborových svazů
- odbourávání politiky přerozdělovacích daní a transferových plateb.
-

Seznam je to vskutku impozantní a o všech těchto prvcích se kniha na některém místě zmiňuje.¹⁴⁶ Určit tyto mechanismy s sebou přináší riziko, že vytvoříme dojem, že nerovnost roste kvůli silám, které nemáme pod kontrolou. Zdaleka totiž nelze tvrdit, že nemůžeme tyto činitele nijak ovlivnit nebo že jsou vůči ekonomickému a sociálnímu systému objektivní. Globalizace je výsledkem rozhodnutí mezinárodních organizací, národních vlád, korporací a jednotlivců, jako jsou pracující a spotřebitelé. Směřování vývoje technologií je výsledkem rozhodnutí firem, vědců a vlád. Finanční sektor možná vyrostl dostatečně na to, aby uspokojil potřeby stárnoucí populace požadující finanční nástroje k zajištění stáří, nicméně regulace odvětví a způsob, kterým se toto děje, jsou předmětem politické a ekonomické volby.

Je třeba tedy jít dále a ptát se, kde jsou přijímána klíčová rozhodnutí. Pevně

věřím tomu, že původ růstu nerovnosti se dá v mnoha případech vystopovat, ať už přímo či nepřímo, ke změnám v rovnováze sil. Pokud je to pravda, pak opatření, která jsou činěna s cílem snížit nerovnost, mohou být účinná pouze tehdy, když se zapojí i protipůsobící síla. Nicméně to bychom se dostali příliš daleko dopředu v příběhu, jenž nyní začíná standardním učebnicovým přehledem, jak je rostoucí nerovnost výsledkem sil globalizace a vývoje technologií.

Učebnicový příběh o globalizaci a technologiích

Jakým způsobem mohou globalizace a vývoj technologií přepisovat distribuční mapu? Jan Tinbergen, nositel Nobelovy ceny za ekonomii, popsal v roce 1975 proslulým způsobem v supermarketu „závod“ mezi zvýšenou poptávkou po vzdělaných pracovnících a růstem počtu vzdělaných sil.¹⁴⁷ V dnešní době má jeho popis značný význam, protože nárůst poptávky po vzdělaných pracovníích silách je poháněn současnými silami globalizace a technologického vývoje.

V globalizační verzi „závodu“ čelí rozvinuté ekonomiky zvýšené konkurenci zemí, kde jsou mzdy nekvalifikovaných dělníků nižší. Pro odvětví, která velmi silně závisí na nekvalifikovaných dělnících, je čím dál těžší držet s konkurencí krok a jsou nucena uzavírat závody či přesouvat výrobu do zemí, kde dostávají dělníci nižší platy. Druhou stranou mince je zvýšená poptávka po více kvalifikovaných zaměstnancích, jelikož se rovnováha výroby posouvá směrem nahoru k odvětvím vyžadujícím odbornou znalost. Příběh tedy vypráví o dvou skupinách pracujících – těch nekvalifikovaných a těch se znalostmi. Předpoklad zní, že všichni pracující ve skupině jsou placeni stejně. To samozřejmě neodpovídá realitě, ale umožní nám to snazší pochopení příběhu. Znamená to tedy, že mzdové rozdíly představují pouze poměr kvalifikované mzdy k nekvalifikované. Tomu, oč převyšuje mzda kvalifikovaného zaměstnance mzdu nekvalifikovaného, se zpravidla říká „mzdová prémie“. Existuje hypotéza, která říká, že se poptávka posune v relativních hodnotách ke kvalifikovaným pracovníkům, a jelikož poptávka převyšuje nabídku, roste mzdová prémie pro kvalifikované pracovníky.

V každé učebnici ekonomie pro první ročník je možné najít toto vysvětlení zvyšování rozdílů mezi výdělky pomocí „nabídky a poptávky“, ale důležité je to, co se skrývá za poptávkou a nabídkou. V případě globalizace se v pozadí skrývá standardní model mezinárodního obchodu, který je zpravidla nazýván Heckscher-Ohlinův model podle dvou švédských ekonomů Eli Heckschera a Bertil Ohlina.

Obě skupiny dělníků, kvalifikovaní i nekvalifikovaní, jsou zaměstnány ve dvou dokonale konkurenčních ekonomikách, které mají vždy dvě odvětví výroby. „Dokonale konkurenční“ znamená, že každý chápe cenu jako danou – neexistuje žádná tržní síla. To je ale předpoklad, o kterém budu dále v textu polemizovat. Jedno z odvětví v každém hospodářství produkuje vyspělé výrobky nebo služby s poměrně intenzivním využitím kvalifikované práce; druhé odvětví vyrábí spíše jednodušší produkt, k čemuž poměrně intenzivně používá nekvalifikovanou práci. (V této části příběhu se v něm neobjevuje žádný kapitál.) Země OECD typicky exportují vyspělé výrobky a služby a dovážejí základní produkty. Výrobky a služby jsou na mezinárodních trzích volně obchodovatelné a předpokládá se, že zde neexistují žádné přepravní náklady. Práce mezi zeměmi není mobilní, ale v rámci země se může pohybovat volně mezi odvětvími. Počet kvalifikovaných a nekvalifikovaných dělníků je vždy pevně daný.

Předpoklady stanovené tímto ekonomickým modelem jsou poměrně restriktivní, nicméně ekonomové zabývající se mezinárodním obchodem jsou na něm schopni ukázat některé významné závěry. Za jistých dalších předpokladů existuje jedinečný vztah mezi relativními cenami těch dvou výrobků a relativními mzdovými sazbami kvalifikovaných a nekvalifikovaných dělníků. (Vysvětlovány jsou pouze relativní ceny.) Čím vyšší je mzdová prémie pro kvalifikované dělníky, tím vyšší je relativní cena výrobků, které z velké části závisí na kvalifikované práci. A, což je důležité pro analýzu distribuce příjmů, také opak je pravdou. Čím vyšší je relativní cena produktu, který z velké části závisí na kvalifikované práci, tím vyšší je mzdová prémie pro kvalifikované dělníky. Z toho lze usuzovat, že pokud globalizace znamená, že některá země může dovážet základní výrobky levněji a platit za ně exportem pokročilých služeb s vyšší hodnotou, pak mzda kvalifikovaného dělníka roste v poměrném vztahu ke mzdě nekvalifikovaného dělníka. Poměr rovnovážné tržní ceny se vychyluje směrem od nekvalifikovaných dělníků.

Technologická verze „závodu“ je založena na názoru, že vývoj technologií hraje ve prospěch kvalifikovaných dělníků – hypotéza o prospěchu technologických změn pro kvalifikované síly. Je zastáván názor, že pokroky v informačních a komunikačních technologiích (ICT) nahrazují dělníky s nižší kvalifikovaností a vytvářejí poptávku po pracovnících s lepším vzděláním. Ve své nejjednodušší podobě tato teorie vyjadřuje, že technologický vývoj zvyšuje produktivitu dvou druhů práce, které společně představují výrobní faktory nezbytné pro vytvoření národního pro-

duktu. Technologický vývoj je chápán jako faktor upřednostňující kvalifikovanou práci v tom smyslu, že zvyšuje produktivitu kvalifikovaných pracujících více než práci těch nekvalifikovaných. Jako důsledek zlepšování ICT mohou nyní kvalifikovaní pracující odvést dvakrát tolik práce, zatímco nekvalifikovaní přestanou být zcela produktivní. Znovu připomínám, že je třeba procházet analýzu pečlivě. Je skutečně jasné, že technologický vývoj zvyšuje poptávku po kvalifikovaných pracujících? Odpověď zní ne. Aby výše uvedené platilo, je třeba stanovit další předpoklad. Důvodem tohoto váhání je skutečnost, že zatímco technologické změny způsobí, že jednotka práce je levnější pro zaměstnavatele, získá zaměstnavatel rovněž dvakrát tolik jednotek práce od kteréhokoliv pracujícího. Vše tedy závisí na tom, kolik dalších jednotek práce bude chtít zaměstnavatel nakoupit v důsledku zlevnění jednotky práce. Což zase závisí na tom, jak je jednoduché nahradit nekvalifikované pracující těmi kvalifikovanými. Tento poměr ekonomové měří jako *elasticitu substituce mezi dvěma faktory*.¹⁴⁸ Pokud je elasticita vyšší než 1, pak je relativně snadné nahradit kvalifikovanými pracujícími ty nekvalifikované a relativní poptávka po kvalifikovaných zaměstnancích roste. Pokud je elasticita nižší než 1, pak zaměstnavatel usiluje o opětovné dosažení rovnováhy pracovní síly ale opačným směrem a požaduje více nekvalifikovaných dělníků. (Pokud by byla elasticita rovna 1, pak nelze určit jakékoliv ovlivnění ze strany technologického pokroku.) Proto závisí schopnost teorie o technologických změnách podat vysvětlení rozšiřování rozptylu výdělků na elasticitě substituce; musí být vyšší než 1.¹⁴⁹

Doposud byly popsány dva důvody, proč by se mohla zvyšovat poptávka po kvalifikovaných pracujících, nicméně je třeba zaměřit se také na nabídku. Obvyklou odpovědí je, že ochota se dále vzdělávat závisí na mzdové prémii pro kvalifikované pracující, která vytváří návratnost investic vložených ve formě nákladů na vzdělání a ušlého výdělku za dobu zvyšování kvalifikace. Ve své nejjednodušší formě znamená získání potřebné kvalifikace odklad nástupu do pracovního procesu, takže – dle tohoto modelu „lidského kapitálu“ – výdělky po ukončení kvalifikace musí být vyšší než částka, která by poskytla stejnou současnou hodnotu výdělků po dobu celého života diskontovaná stávající úrokovou mírou.¹⁵⁰ Pokud dojde ke zvýšení mezd pracujících s vyšším vzděláním tak, aby zisk z investice byl vyšší než požadovaná částka, pak lze očekávat nárůst nabídky. Poté je třeba sledovat tento dynamický proces. Pokud nepřestanou působit síly globalizace a technologických změn favorizujících kvalifikované pracující, porostou nabídka i poptávka

a propast mezi oběma tu bude stále existovat, přičemž její šíře bude záviset na rychlosti odpovědi nabídky.

Z výše uvedeného můžeme vyvodit dva politické závěry. Jeden z nich vyplývá přímo z této analýzy. Zvyšování vzdělanosti pracovní síly země přispěje k vyšší schopnosti dané země mít prospěch z globalizace. Bude více vítězů a méně poražených. Země založená na vysoce kvalifikované pracovní síle se skutečně může zcela specializovat na výrobu pokročilých produktů a služeb. V takovém případě může mít z globalizace jen prospěch, protože dokáže dovážet středně pokročilé produkty za nižší relativní cenu. Zdá se, že tento závěr je zcela v souladu se strategií Evropské Unie a dalších pokročilých zemí, které kladou důraz na investice do vzdělání: „vyzbrojit občany těmi správnými dovednostmi pro práci dnes i zítra“ je jednou z iniciativ strategie Evropa 2020. Je však důležité poznamenat, že jsme oddělili „dovednosti“ od „vzdělání“. Téměř všechny empirické studie z USA se týkají mzdové prémie na základě absolvování vysoké či střední školy, avšak „dovednost“ je širší koncept a není vždy nutně sladěna se vzděláním. Starší viceprezident personálního oddělení společnosti Google prý při rozhovoru pro New York Times řekl, že „známky (v americkém kontextu jsou to tzv. GPA – pozn. překl.) jsou jako kritérium pro výběr nových zaměstnanců k ničemu a že podíl zaměstnanců Googlu bez jakéhokoliv vysokoškolského vzdělání se za několik posledních let zvýšil“.¹⁵¹ Nekognitivní vlastnosti jako např. motivace, empatie a sebekázeň mohou být zrovna tak důležité jako kognitivní dovednosti měřené školními testy.

Druhému politickému závěru je většinou věnováno méně pozornosti. Výše mzdové prémie, na základě které se rozhoduje o investici do lidského kapitálu, závisí na současné úrokové míře. Je to zjevně případ studentů či jejich rodičů, kteří si vezmou od banky či jiné nebankovní instituce půjčku, aby mohli zaplatit za vzdělání. Totéž platí, když rodiče použijí vlastních úspor, aby své děti mohli podporovat při studiu, protože peníze rodičů jsou potom vázány a nemohou být dále investovány. Jejich náklady pak představuje míra návratnosti, kterou by mohli získat ze svých úspor. Existuje zde tedy kritická spojitost mezi pracovním a kapitálovým trhem. Je dost dobře možné, že jedním z důvodů pro nárůst mzdové prémie u vysokoškolsky vzdělaných pracujících v 80. letech bylo navýšení reálné úrokové míry ve stejném období. Nárůst zvýšil náklady půjčky pro financování doby studia, a to vyžadovalo vyšší mzdovou prémii. (To přestalo v posledních letech platit, nicméně zároveň se zvýšily další náklady na vzdělání, např. studentské poplatky v případě

Velké Británie. Rovněž došlo k omezení podpory formou stipendií.) Pokud tedy hledáme opatření, abychom dokázali zvrátit růst nerovnosti, musíme vzít v úvahu i spojitosti mezi rozhodnutími o vzdělání a kapitálovým trhem. Nelze sledovat jen pracovní trh.

Ekonomie technologických změn

Doposud se tady, stejně jako ve velké části ekonomické literatury, psalo o technologické změně jako by byla exogenního původu – z rozhodnutí bohů. Některé texty dokonce mluví o „maně nebeské“. Avšak značná část technologického pokroku vychází z rozhodnutí přijatých mimo jiné vědci, vedoucími výzkumu, obchodníky, investory, vládami a spotřebiteli. A tato rozhodnutí jsou ovlivněna ekonomickými úvahami, které ze změn technologií činí endogenní faktory; to jest takové, které vycházejí zevnitř ekonomického a sociálního systému. Před mnoha lety oxfordský ekonom a jeden z prvních nositelů Nobelovy ceny za ekonomii Sir John Hicks vypořezoval, že „změna v relativních cenách výrobních faktorů je sama o sobě podnětem pro vynálezy, a to vynálezy konkrétního druhu – takové, které povedou ke zvýšení užítku výrobního faktoru, jehož relativní cena se zvýšila“.¹⁵² Takováto motivace byla v 60. letech objevena ekonomy, kteří popsali teorie indukovaných inovací, podle kterých firmy volí stupeň zájmu o technologické změny. Společnosti si zvolí z nabídky příležitostí tu, pomocí níž budou schopni co možná nejrychleji dosáhnout snížení nákladů. Co to s sebou přináší? Znamená to snad, že se blíží soumrak současného období, kdy technologické změny pracovaly ve prospěch kvalifikovaných pracujících? Je pravdou, že čím dražší se stávají kvalifikovaní zaměstnanci, tím spíše hledají firmy způsob jak je nahradit? Odpověď zní „ne nutně“, protože, jak jsme viděli dříve, zatímco práce kvalifikovaných pracujících zdražuje, náklady na jednotku práce takového zaměstnance klesají, jelikož pracující se stávají produktivnějšími. Jak již bylo zmíněno dříve, výsledek závisí na tom, jak jednoduše lze nahradit jeden typ pracujícího jiným, jinými slovy závisí na elasticitě substituce. Za předpokladu, že kvalifikovaní a nekvalifikovaní zaměstnanci jsou relativně vzájemně nahraditelní, je dlouhodobým výsledkem situace, že firmy minimalizující náklady se přestanou soustředit na vývoj technologie favorizující kvalifikovanou práci. Nejde tady o to, že by trh sám o sobě takovýmto způsobem fungoval, jako spíš o to usilovat o vychýlení rovnováhy opačným směrem ve prospěch kvalifikované práce a vrátit ekonomiku k předcházejícímu stavu distribuce příjmů.¹⁵³